

ГЛОВО

№2 (95), березень – квітень 2023 р.

“Гетьманської столиці”

Газета Національного історико-культурного заповідника “Гетьманська столиця”

НА ТЕРЕЗАХ ВІЧНОСТІ

**Марина
ХАРМАК**

завідувач відділу
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

20 березня виповнюється 384 роки з дня народження Івана Мазепи. Людини що народилась з великим поклонанням – стати українським Моїсеєм й вказати шлях цілому народові!

Природжений політик, талановитий полководець та дипломат, людина відважна, цілеспрямована – він був уособленням епохи українського духовного відродження і розквіту козацтва.

Ставши гетьманом, він намагався налагодити дієве функціонування інститутів Української держави, послуговуючись при цьому передовими європейськими зразками. Прагнув дисциплінувати своїх підданих, звести до мінімуму їхню анархічність, як справжній макіавелліст. Як висококласний дипломат, проводив збалансовану зовнішню політику, яка була важливим чинником забезпечення стабільності в Українській державі, та ще й зазнавала шаленого тиску з боку московського царства. Його пожертви на церкву й освіту сприяли розвитку української культури.

Адже всім відомо, що саме за часів Мазепи і завдяки його сприянню розвинулася Києво-Могилянська академія, Чернігівський колегіум та багато інших навчальних та духовних установ. Завдяки чому сформувалася когорта блискучих інтелектуалів, які зробили помітний внесок не лише в українську, а й світову культуру. Наприклад, саме з мазепинських часів бере свій першопочаток українська історична наука. Саме часи Ма-

зепи, це часи діяльності видатних козацьких літописців Самовидця, Григорія Граб'янки, Самійла Величка. Загалом українське бароко, котре зараз є предметом нашої гордості, значною мірою завдячує саме Мазепі.

Мазепа – єдиний український гетьман, який незмінно тримав гетьманську булаву протягом 21 року. Перед Мазепою як господарником, адміністратором, дипломатом також варто схилити голову. Адже саме завдяки «рутинній» діяльності Мазепи в Україні – Гетьманщині сформувалося ядро модерної української нації, постала козацька еліта, що відіграла важливу роль не лише в українських націєтворчих процесах.

Цей період характеризувався економічним розвитком країни, стабілізацією соціальної ситуації, піднесенням церковнорелігійного життя та культури.

І це красномовно стверджувало прислів'я, яке побутувало на теренах нашої держави до XIX століття: *“Від Богдана до Івана не було гетьмана!”*

І справді, Іван Мазепа був особистістю світового масштабу! Ним захоплювалися, присвячували твори відомі зарубіжні й вітчизняні поети та прозаїки такі як

Гетьман Іван Мазепа. Самійло Величко, «Літопис», 1720 р.

Джордж Байрон, Віктор Гюґо, Юліуш Словацький, Йосиф Фрід, Тарас Шевченко, Володимир Сосюра, Бо-

дган Лепкий, Євген Маланюк та інші. Свої музичні твори Мазепі, як талановитому керманічу, адресували Ференц Ліст, Петро Сокальський, Еміль Неріні, Марі Грандваль. На своїх полотнах його зобразила й низка європейських та вітчизняних художників.

Мазепа, мов той смолоскип, згорівши, подарував Україні життя й освіту її проєвропейські політичні й дипломатичні шляхи, які ми сьогодні, засвоївши гіркі уроки історії, самовіддано захищаємо разом зі світовою спільнотою від рашистської навали. За спробу звільнити Україну від московського ярма й піти проєвропейським шляхом, гетьман Мазепа був підданий анафемі, столиця Батурин стерта з лиця землі, 16 тисяч мирних жителів жорстоко вбиті.

І в день обрання Івана Мазепи на гетьманство, згадаймо його думу-заповіт, проголошену в Батурині 300 років тому, яка надасть нам сили та віри у перемогу, адже розум гетьмана, незламний дух, честь, свобода та сила дістались нам у спадок :

*Самопали набивайте,
Острих щабель добувайте,
А за віру хоч умірте,
І вольностей бороніте!
Нехай вічна буде слава,
Же през шаблі маєм права!*

Печатка із зображенням князівського герба Івана Мазепи.

Зібрання Музею Шереметьєвих.

«СЛАВА ПРИМНОЖЕНА СПРАВАМИ», підсумки конкурсу «РОЗУМфест»

**Юлія
ФУРЦОВА**

завідувач відділу
НКЗ «Гетьманська
столиця»

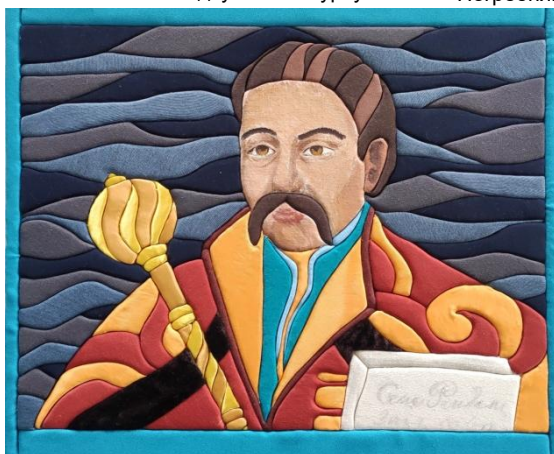
З 10 січня по 10 березня 2023 року Національний заповідник «Гетьманська столиця» провів 7-й творчий конкурс «РОЗУМфест» серед талановитої молоді України віком від 6 до 18 років.

Основна мета «РОЗУМфест», через власну творчість усвідомити історичні події та персоналії, невід’ємність української історії з історією Європи, досягнута! Батурин – місце слави та боротьби за українську державність, а діяння та самовідданість батуринських гетьманів Кирила Розумовського, Івана Мазепи, Пилипа Орлика, Дем’яна Ігнатовича, Івана Самойловича лягли в основу творчих дитячих робіт.

Колосальну освітню роботу провели для цього історики заповідника – інформаційні листи та публікації що знайомили з умовами конкурсу, онлайн-лекції про гетьманську столицю Батурин, які захоплювали дітей своєю інформативністю.

Цьогоріч «РОЗУМфест» об’єднав понад 100 юних талантів Дніпропетровської, Київської, Полтавської, Сумської, Чернігівської областей. Дитячі твори вразили своєю різноманітністю жанрів та техніками виконання: малюнок олівцем, вишивка, гратаж, витинанка, токарна обробка деревини, аплікація з текстильних матеріалів, пластиліновий живопис, петриківський розпис, стінг-арт, кінусайга, розпис по тканині, есе, роздуми, лірика.

Оголошення підсумків конкурсу

Ксенія Марчук, м. Покров Дніпропетровської області.

«РОЗУМфест» відбулося 18 березня, в День народження гетьмана Кирила Розумовського, і це чудова традиція віддати шану діяльності гетьмана.

Місію оцінювання дитячих робіт було покладено на заслуженого працівника культури України, генерального директора Національного заповідника «Гетьманська столиця» Наталію Реброву, художника-реставратора III категорії Національного заповідника «Гетьманська столиця» Віктора Авулу, начальника відділу освіти Батуринської ОТГ Оксану Винник. Прийняти рішення було досить складно, адже всі учасники проявили творчість та креативність, а кожна робота була пронизана любов’ю до своєї держави, усвідомленням історії України та паралелями з сучасними подіями. Роботи оцінювали за критеріями: творчий задум та оригінальність ідеї, техніка виконання, відповідність роботи до віку дитини.

Переможцями «РОЗУМфест» 2023 стали:

у молодшій віковій категорії, 6-9 років –

- номінація «Художнє мистецтво», I місце – Захар Ясь з Остерського ліцею № 1.

- номінація «Декоративно-прикладне мистецтво», I місце – Аня Мисан та II місце – Максим Топчій з Вертіївського ДЗ «Колосок». Відзнаки за техніку виконання – Єгор Миршавка та Нікіта Погребняк з Ніжинської гімназії № 3.

- номінація «Слово» I місце – Аріана Тодоренко з Ніжинської гімназії №3.

у середній віковій категорії, 10-14 років –

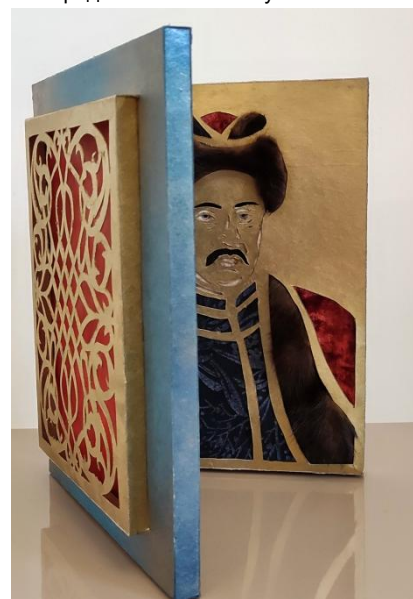
- номінація «Художнє мистецтво», I місце – Яна Борута з Конотопської дитячої художньої школи; II місце – Анастасія Луенко та Златослава Передня з Ніжинської ЗОШ I-III ступенів № 7; III місце – Анастасія Шовкун з Ніжинської гімназії № 6.

- номінація «Декоративно-прикладне мистецтво», I місце – Ксенія Марчук з Будинку творчості дітей та юнацтва м. Покров;

Єдині, вільні, непереможні. Яна Борута, м. Конотоп Сумської області.

II місце – Анна Костирко з Ніжинської гімназії №10; III місце – Артем Скиба з Конотопського ліцею № 13 та Назар Саткеєв з Вирівського закладу загальної середньої освіти I-II ступенів.

Старовинна пам’ятка «Іван Мазепа». Анастасія Михайленко, м. Покров Дніпропетровської області.

- номінація «Слово» I місце – Катерина Никоненко та Карина Струк з Ніжинської гімназії № 10, Єгор Колесник з Ніжинської гімназії № 3, II місце – Давид Поволоцький з Конотопського ліцею № 10.

у старшій віковій категорії, 15 - 18 років –

- номінація «Художнє мистецтво», I місце – Костянтин Куциба з Ніжинської ЗОШ I-III ступенів № 15 та Карина Гуленко з Носівського ліцею № 5; III місце – Ольга Юценко з Ніжинської гімназії № 10.

- номінація «Слово», I місце – Дми-

тро Кисельов з Ніжинської гімназії № 9, Юлія Вернигора з Конотопського ліцею № 11; II місце – Анна Москалець з Конотопського ліцею №12; III місце – Людмила Тчаннікова, з Бахмацького ліцею № 1.

Гран-прі здобули:

Альона Назаренко (15 років) з творчою роботою «Вечірні роздуми», Конотопська дитяча художня школа.

Анастасія Михайленко (16 років) з творчою роботою «Старовинна пам'ятка «Іван Мазепа», Будинок творчості дітей та юнацтва. м. Покров.

Анжела Каленик (15 років), з віршем «Батуринські», Носівська гімназія № 3.

Кожен учасник був відзначений дипломом та заохочувальним подарунком від Національного заповідника «Геман-

ська столиця»!

Проте особливу винагороду юні таланти отримали з Відня. У своєму відео-зверненні їх привітав нащадок гетьмана – Грегор Розумовський. За його словами, для нього велика честь звернутися до учасників у дні, коли Україна бореться у війні, яку розв'язала росія. «Всього за 100 кілометрів від вас – кордон з агресивним сусідом, що хоче знищити Україну, знищити українську ідентичність, знищити українську історію! Натомість Україна стоїть. Ви стоїте. Ви воюєте і одночасно плануєте майбутнє, проводите РОЗУМ-фест!», – зазначив пан Грегор.

Дякуємо кожному, хто взяв участь у конкурсі «РОЗУМфест». Роботи учасників представлено на виставці у пала-

ці гетьмана Кирила Розумовського. Віримо, що виставка надихатиме кожного на життя та ПЕРЕМОГУ!

Численні слова подяки від дітей, батьків та вчителів – найкраща винагорода для нас, організаторів. «Щиро дякуємо за чудовий конкурс – діти долучилися уперше і отримали високе визнання журі. Вони просто вражені!!! Ми дуже хочемо приїхати, тепер Батурин – це тема №1 у наших класах, хоча у підлітків, повірте, була маса інших «важливіших» тем для обговорення. Цей конкурс зробив те, чого ми б не досягнули на багатьох уроках, але головне – розбурхав бажання дітей більше знати про свій край і свою історію, зацікавилися і своїм власним родоводом» – Жанна Кресан, вчитель, м. Ніжин.

«ГЕТЬМАН ІВАН САМОЙЛОВИЧ» НАТАЛІЇ ПАВЛУСЕНКО

**Каріна
СОЛДАТОВА**

завідувач відділу
НІКЗ «Гетьманська
Столиця»

У 2022 році, на замовлення Національного заповідника «Гетьманська столиця» відома художниця Наталія Павлушенко написала портрет гетьмана Івана Самойловича. До слова, упродовж багатьох років заповідник формує зібрання художніх творів козацько-гетьманської тематики. Через візуалізацію популяризується історія Української козацької держави. Колекція заповідника нараховує більше 200 живописних творів, більше 60 графічних робіт та близько 20 скульптур. Сьогодні поговоримо про цей портрет більш докладніше. Авторка художнього твору є відомою не тільки в Україні, але й за її межами. Наталія Павлушенко багато років працює у жанрі історичного портрету. Понад 13 років успішно створює живописну серію портретів «Герої козацької України».

Іван Самойлович (1620-1690) гетьманував 15 років. Його резиденція розміщувалася в місті Батурин, звідки він управляв Українською козацькою державою. Увійшов в історію як борець за об'єднання українських земель під єдиною булавою. Незважаючи на те, що у ті часи замовлення особистих портретів було дорогою річчю, деякі його прижиттєві зображення збереглися і дійшли до нашого часу. За ними ми можемо реконструювати зовнішність Івана Самойловича. На думку дослідниць Ольги Ковалевської та Олени Походящої, автентичним є ктиторське репрезентативне зображення Івана Самойловича зі стінопису Троїцького собору Густинського монастиря. Воно було ви-

конане невідомим художником у XVII ст. На ньому гетьман зображений в повний зріст у червоній киреї, підбитій хутром і накинутій йому на плечі, та білому з квітами жупані, підперезаному поясом. Іван Самойлович зображений з темним чубом та чорними вусами. Також до достовірних портретів гетьмана належить зображення, розміщене на сторінках «Літопису» Самійла Величка. Усі його інші зображення XIX–XXI століть є уявними ілюстраціями.

Створення портрету Івана Самойловича вилилося у копіткий процес спілкування художника з істориками, реконструкторами та музейниками. Із 2017 року історики заповідника напра-

цьовують досвід відтворення об'єктивного образу та зовнішнього вигляду історичних постатей. Спільно із фахівцями Київського музею воскових фігур було здійснено реконструкції зовнішностей 15 очільників Гетьманщини. На думку дослідників, для створення сучасних зображень гетьманів варто використовувати не лише прижиттєві портрети, а й усю силу творчої уяви, яка здатна відтворити образ цієї особистості виходячи з фактів та подій його біографії. Аналізуючи збережені портрети гетьмана Самойловича та виконуючи запит заповідника, Наталія Павлушенко успішно відтіла спільний задум

Гетьман Іван Самойлович. Наталія Павлушенко, 2022 р.
Зібрання Національного заповідника «Гетьманська
столиця»

за допомогою свого творчого стилю. Картину вона почала створювати ще перед повно масштабним вторгненням росії в Україну. В перші дні війни, під час наступу ворога на Київ, художниця, ризикуючи власним життям, змогла вивезти ескіз портрета гетьмана Івана Самойловича спочатку до Львова, а потім і до Швеції. Завершувала роботу вона вже закордоном. Портрет гетьмана Самойловича відзначається оригінальністю і зайняв гідне місце у шереху героїв козацької доби. Віримо, що після перемоги України цей портрет прикрасить один із виставкових залів заповідника «Гетьманська столиця».

«ХМІЛЬНА ВОДА» АБО ЩО ПИЛИ БАТУРИНЦІ У ХІХ СТОЛІТТІ

Оксана ЛОМКО

старший науковий співробітник НІКЗ «Гетьманська столиця»

Друзі, ми продовжуємо наше дослідження гастрономічної спадщини Батурина. І сьогодні поговоримо про міцні напої, що були поширеними і вживалися жителями Батурина у ХІХ столітті.

З давніх часів і до сьогодні не лише в Батурині, й в кожному регіоні, в кожному селі та навіть в кожній родині зберігалися та передавалися власні рецепти приготування міцних напоїв – зокрема, різноманітних дистилатів та настоянок. Так, жителька Батурина Катерина Парфененко (1951 р. н) й донині готує міцні напої за рецептом своєї бабусі Ганни Лось (1901-1985 рр.): «В нашій сім'ї полюбують наливку з порічки та смородини, які швидко готуються... Сулію або банку об'ємом 3 л до звуження горловини засипати ягодами, додати цукор та до самого верху залити горілкою. Кожен день потрібно «перетряхувати», і так 5-6 днів, потім злити, ягоди можна використати в пироги. Так, з 3 л вийде 1,2-2 л наливки».

Настоянки готуються довше. Для їх виготовлення брали переважно вишні, аличу, абрикоси або сливи-«венгерки». Сулію або банку потрібно засипати ягодами, які вам подобаються, «по самі ві-

Бочка для пива. Експозиція Музейного комплексу «Козацький двір». Національний заповідник «Гетьманська столиця».

нця» та залити горілкою, можна самогоняма. Поставити в темне, тепле місце на 4-6 тижнів для бродіння. Потім злити утворений напій, ягоди ще раз окремо засипати цукром та поставити на підвіконні на сонечко. Чекає поки повністю розтане цукор. Все змішати і насолоджуватися напоєм. Залежно від ягід настоянки відповідно й називалися: ви-

шнівка, смородинна, малинівка, сливіянка, калинівка, тощо».

Найбільш поширеним і традиційним напоєм батуринців у ХІХ столітті, за спогадами Катерини Іванівни був «штанько». Цей слабоалкогольний напій був надзвичайно популярним на різноманітних застіллях і вважався «жіночим напоєм». «Для його приготування спочатку потрібно запекти в печі цукровий

менній траві). Запахну траву-зубрівку зазвичай купували в небагатьох утаємничених, які знали, де в росте ця рослина, коли її треба заготовляти та як правильно висушити».

Ще з гетьманських часів популярним у Батурині й вживання пива, яке виготовляли з ячменю, хмелю й солоду, іноді з ячмінно-просяної суміші. Ремісники-пивовари звалися броварями,

Експозиція Музейного комплексу «Козацький двір». Національний заповідник «Гетьманська столиця».

буряк. Його терли на тертку та ставили в піч, де він «прів», а потім з нього «дали мед». До отриманої суміші (бурякового соку) додати 1,5 л «провареної» води, 50 грам дріжджів (можна додати ще цукру щоб солоденьке було) і воно добу грає в тепломісі. Його ще називають «темне пиво», бо має коричневий колір та пахне брагою. Цей напій вживають самостійно або запивають горілку, як зазвичай робили чоловіки. Називається «штанько» тому що дуже «послаблює» – посміхається та зазначає наш респондент.

Високо цінували в Батурині мед. Тож кожен, хто мав пасіку або міг собі це дозволити, готував медовуху. Надія Немідько (1936 р.н.) згадує: «Спершу виготовляли медову сити, направляли її запареними «свіжими» шишками хмелю. Якщо хміль сушений, то його спочатку потрібно «замочити» й залишали суміш у теплі на кілька днів, а то й тижнів. Готовий мед перезджували і вживали охолодженим. Залежно від терміну витримки мед був слабшим або міцнішим».

Із великого різноманіття легендарних українських горілок в Батурині особливо полюбили медову горілку з перцем, у якій поєдналися суперечливі смаки, що втілюють багатогранність і непередбачуваність самого життя – гіркоту перцю, медовий смак і запахний аромат диких трав. Не забулися в Батурині й до сьогодні традиційні «калганівка» (гірка настоянка на корені калгану) та «зубрівка» (настоянка на одной-

а їхні підприємства – броварнями. Вони згадуються в описах Батурина першої половини ХІХ століття. Через стрімкий розвиток промисловості в цей час та встановлення монополії на виробництво пива й горілки, пивоваріння у домашньому побуті поступово занепадає. До нашого часу зберігся рецепт «Батуринського пива», опублікованого в книзі З. Клиновецької «Страви та напитки України», 1913 рік: «Потрібно взяти 2 відра самих стиглих сухих ялівцевих ягід, 1 пуд (близько 16, 38 кг) житнього солоду, 2 фунти (1 фунт – близько 409-512 г) сухих яблук або груш, краще кислиць. Солод налить водою і дати закипіти. Коли покипить хвилин п'ять, зняти з вогню і зараз усипати ялівцеві ягоди і яблук. Розмішати і влити у барילו чи бочку. Налить м'якою холодною водою до половини. Забивши, дати постояти добу. Потім щодня наливають відро води, доки бочка не сповниться. Самі вийняти затичку, а дірку покрити самим сеппанком. Буде сильно шумувати. Як перешумує, можна пити. Тим часом, як береться пиво, можна доливати води, доки буде смачно. Можна зберігати це пиво в пляшках, держачи їх в льодовні».

Безперечно, напої відповідають національному смаку, способу життя, клімату, особистим вподобанням українців. В ХІХ столітті батуринці мали різноманітні вподобання в алкоголі. Місцеві настоянки і наливки та, особливо, «штанько» – справжні «батуринські родзинки». Далі буде...

ВІДЕОЛІТОПИС БАТУРИНА

**Наталія
СУШКО**

науковий співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Сьогодні, в умовах російської агресії, все помітнішим стає суспільний інтерес до осмислення власної минулості. Важливим чинником, що визначає характер колективних уявлень про минуле, оцінку нинішніх подій та бачення майбутнього розвитку суспільства є усна історія. В ролі архіву спогадів очевидців подій найчастіше виступають музейні інституції. Тому Національний заповідник «Гетьманська столиця» веде збиральницьку роботу і формує архів спогадів корінних мешканців Батурина. Історики закладу постійно проводять інтерв'ю та фіксують спогади про Батурина у письмовій формі. Така форма збереження усталена у даних дослідженнях, але в житті суспільства дедалі більшої актуальності набуває відеоконтент.

Враховуючи результативний досвід колег, у 2021 році заповідником започатковано проєкт «Відеолітопис міста Батурина», який зберігатиме історії з життя мешканців Батурина та його околиць, свідчення учасників та очевидців важливих подій, а також історію повсякденності, сім'ї, дитинства (студії пам'яті).

Зважаючи на те, що це новий досвід для нас, ми розробили власну методику організації та запису спогадів у відеоформаті. Спершу історики за-

дичів сформували свої уявлення про окреслені в питальнику періоди.

Важливим моментом при запису спогадів є атмосфера, яка б сприяла концентрації респондента на спогадах та допомагала поринути в минуле. Тому для запису ми обрали приміщення музейного комплексу «Козацький двір», який репрезентує життя батуринської козацької родини XIX ст. Атмосфера музейної садиби спонукала до результативного діалогу між респондентом та інтерв'юером. Це ідеальне місце для усної історії. Деякі інтерв'ю записувалися вдома, враховуючи побажання респондентів та стан їхнього здоров'я.

Записані усні історії дозволили нам нам відтворити наступні історичні періоди. Про період Гетьманщини місцеві жителі знають з розповідей своїх пращурів. Деякі на власні очі бачили провали ґрунту в Батурині, залишки підземних ходів XVII ст. «Один провал ґрунту, що бачила на власні очі, був біля аптеки. Дуже міцні стіни в цих підземних ходах, хоча не укріплені цеглою» – відмітила Ніна Олексіївна Ситникова (у дівочтві Дідевич, 1933 року народження). «Другий провал підземного ходу виявився біля Будинку культури під час висадки дерев. Він був дуже глибокий і йшов у напрямку до річки Сейм», – повідомила Ніна Олексіївна.

Про період Голодомору 1932-33 років спогади у місцевих жителів болючі. «Дід був вільним козаком, мав землі, законним шляхом їх купував. Мав велику родину: шістьох дітей», – згадує Вячеслав Іванович Проценко (1955 року народження). «У 1932-1933 роках місцева влада відбирала зерно у всіх жителів Батурина. Мій дід вчинив супротив, за що його було ув'язнено. Місцеве населення в ті часи виживало як

Небощицький (1954 року народження): «Військовополонених майже не годували, тому вони були змушені ходити по дворах і просити у місцевих жителів їжу».

«Мою маму у 20-ти річному віці, як і іншу молодь, у 1942 році забрали на роботу до Німеччини. Їх називали «остарбайтерами». За роботу платили 2 рейхсмарки, давали 5 картоплин та 200 грамів гороху на тиждень. Повернулася вона до Батурина через три роки», –

*Батуринець Георгій Небощицький.
Фото 2022 р.*

розповіла Євгенія Олександрівна Кодарова (1957 року народження).

Тамара Іванівна Скрей (Сухомлин у дівочтві), 1951 року народження, розповіла те, про що довідалася від свого батька, Івана Романовича, який був директором Батуринської школи після відступу нацистів у 1943 році. «Школа тоді розмістилася в історичній будівлі – училищі імені М. Затворницького, де до того, виявляється, німці мали конюшню. Приміщення довелося відновлювати, прибирати, але старання не були марними. Навчалися із задоволенням, не зважаючи на те, що не було ні чорнила, ні зошитів, то ж писали на зшитих газетах, а за чорнило слугувала розведена з водою бузина», – згадує розповіді свого батька Тамара Іванівна.

Варто констатувати, що оповідачі, місцеві жителі, із задоволенням долучались до нашої роботи. Доповнюючи свої розповіді, демонстрували світлини із родинних альбомів та важливі документи, що мають історичну цінність.

Після запису інтерв'ю переходимо до наступного етапу усної історії – збереження. У цей момент усна історія стає історичним документом, живим свідченням минулого, яке потрібно зберігати. Відеозаписи зі свідченнями оповідачів ми опрацьовуємо, формуємо відеосюжет та передаємо до архіву заповідника.

Протягом 2022 року до відео-літопису було включено 16 справжніх, відвертих, щирих та живих історій із перших вуст. Матеріал, зафіксований у цифровому форматі, дасть змогу зберігати унікальну інформацію протягом багатьох десятиліть. Ми продовжуємо роботу по формуванню відеолітопису Батурина, щоб зберегти історичну пам'ять нашого міста для наступних поколінь.

Батуринець Вячеслав Проценко та історик заповідника Наталія Дробязко. Фото 2022 р.

повідника проаналізували актуальні теми минулого Батурина і з них було складено питальник. Респонденти для інтерв'ю мають бути віком від 50 років. Це люди повоєнного покоління, котрі не мають системних власних спогадів, бо були ще малолітніми дітьми, але зростають в складних умовах і на основі фрагментарних згадок та під впливом почутого від батьків, діда-бабці, ро-

могло. Влітку було легше, а ось взимку скрізь попід тинами лежали виморені голодом тіла батуринців», – переповідає Вячеслав Іванович.

Усні історії торкаються і періоду окупації Батурина нацистськими військами у 1941-1943 роках. Про будівництво окупаційною владою дерев'яного мосту через річку Сейм переповідає спогади свого батька Георгій Олегович

Археологічний літопис Батурина (до 30-річчя заповідника «Гетьманська столиця»)

Продовження. Початок – у №1 (94) 2023 р.

Юрій СИТИЙ

науковий співробітник НІКЗ
«Гетьманська столиця»

Людмила МИРОНЕНКО

науковий співробітник
Інституту археології НАН України

Фортеця, або місто, де проживала переважна більшість населення, впритул прилягала до Цитаделі. Роки археологічних досліджень дали змогу визначити напрямки головних вулиць, розташування воріт та особливості укріплення. Розкопки житлових, господарських та виробничих споруд дозволили реконструювати розміри та особливості типових садиб жителів Батурина XVII – початку XVIII ст.

Яскравою домінантою Фортеці варто вважати собор Живонавальної Трійці, досліджений у 2007–2009 рр. До нашого часу від собору залишилися лише потужні фундаменти розмірами 38,7 x 24,1 м та значна кількість поховань навколо них. Частина з цих поховань містила залишки одягу, прикрас та предметів особистого благочестя. Певну частку похованих на цьому цвинтарі, а також дитячі поховання на цвинтарі Воскресенської Замкової церкви, можна віднести до жертв різанини, влаштованої російським військом над захисниками і цивільним населенням Батурина восени 1708 р.

Для Батуринської археологічної експедиції найцікавішими й унікальними об'єктами були замські резиденції козацької старшини. Єдина серед них садиба, що не була зруйнована на початку XVIII ст., належала генеральному

судді Василю Кочубею. Тут розташований досі вцілілий цегляний будинок кінця XVII ст. Археологи встановили, яким був вигляд будинку на час його створення та розташування пізніших прибудов, зроблених за часів Кирила Розумовського.

Найвідомішою замською садибою вважають резиденцію гетьмана Івана Мазепи на Гончарівці, що знаходиться за 2 км від центру Батурина. Спалена і пограбована у 1708 р., у наступні роки садиба стояла у запустінні. За період роботи експедиції археологам вдалося вивчити і графічно реконструювати укріплення гетьманської резиденції та розташування головних об'єктів. Окрасою садиби був гетьманський палац. Це була одноповерхова будівля розмірами 12,6—14 x 19 м із великим цоколем поверхом на чотири приміщення. Зовні палац був декорований керамічними розетками та великими кахлями із особистим гербом гетьмана та аббревіатурою його імені й титулу. Усередині будинку прикрашали кахляні печі, вишуканість яких підкреслювала високий статус господаря будинку.

У межах садиби були виявлені й досліджені флігель, дерев'яна церква, підземний льох і курінь-вартівня.

Тривалий час увагу археологів привертала пошуки садиби ще однієї знакової особистості для української історії – Пилипа Орлика, автора першої у світі Конституції. Спроби дослідників мали успіх восени 2015 р. Хоч роботи на цій ділянці ще тривають, значна кількість кахлів з гербами Пилипа Орлика та гетьмана Івана Мазепи вже дозволяє точно локалізувати місце розташування будинку генерального писаря.

Батуринська фортеця: дослідження церкви Живонавальної трійці. 2008 р.

Як бачимо, 25 років досліджень часів Незалежності – значний і продуктивний період, упродовж якого здійснено безліч цікавих відкриттів, і ще стільки ж чекає на майбутні покоління. Однак найголовнішим здобутком і результатом багаторічної праці археологів є відтворення у 2008 році Цитаделі Батуринської фортеці в натуральному вигляді та палацового комплексу гетьмана Кирила Розумовського, що зробило Батурина одним із найпопулярніших і найвідвідуваніших туристичних об'єктів регіону та України.

БАТУРИНСЬКА АРТІЛЬ «ПЕРШЕ ТРАВНЯ»

Наталія ДРОБЯЗКО

науковий співробітник
НІКЗ «Гетьманська столиця»

В кожний історичний період сприйняття інвалідності було різним. Не винятком став час після Другої світової війни, коли радянська влада офіційно стверджувала: «В СРСР інвалідів немає». Та це була відкрита брехня з ідеологічних міркувань, тому люди з фізичними вадами практично залишалися за межами суспільства. Незважаючи на опір радянської системи, люди з обмеженими можливостями боролися за свої права. В цей час в Україні були приклади більш толерантного ставлення до таких громадян, коли намагалися

їх працевлаштувати, не ізолюючи та не позбавляючи нормального життя. У статті ми розкриємо на прикладі життя артілі інвалідів міста Батурина у середині XX ст.

Після звільнення міста від нацистських загарбників вже у вересні 1943 р., розпочалася його відбудова. За статистичними даними, опублікованими в Батуринській районній газеті «Сталінський шлях» (головний редактор Севастіян Іванович Джигір), у червні 1944 р. по Батуринському райвідділу соцзабезпечення було зареєстровано 249 інвалідів. Того ж року в Батурині було створено артілі інвалідів «Перше Травня». Першим її керівником став Іван Пінчук, який був людиною із обмеженими можливостями. Тоді були працевлаштовані 6 осіб персоналу. Артілі розміщувалася у конфіскованому радянською владою дерев'яному будинку місцевого поміщика Богдана. Зараз на цій території знаходиться садиба центру відпочинку «Вітрила Маклая» по ву-

лиці Кооперативній. Батуринським сільським головою тоді був Юхим Іванович Корсун (1944-1947). Саме йому і доводилося вирішувати низку побутових проблем жителів, зокрема, і артілі. Першими робочими місцями батуринської артілі стали їдальня та буфет.

В травні 1946 року колектив склався вже з 14 осіб. У 1948 р. артілі очолив Янкель Рухман, теж людина з інвалідністю. Його зусиллями вже у 1950 р. при цій організації було відкрито фотостудію, майстерню з ремонту швейних та друкарських машинок, патефонів, велосипедів та годинників. А в 1952 р. артілі було відкрито кіоск для продажу власної продукції. Там торгували соняшниковою олією, продаючи її по 30 крб. за літр. Також відкрили кравецький, швецький, крохмальний та лозоплетільний цехи. В подальші роки було відкрито перукарню (перукарем працював Іван Дробязко) та невелика хлібопекарня, завідував якою Степан Гуржій.

До слова, районна газета «Сталінський шлях» часто висвітлювала події, пов'язані з діяльністю цієї артілі.

В 1954 р. в артілі змінився керівник, ним став інвалід дитинства Леонід Шкляр. З цього часу в районній газеті почали розміщувати світлини фотографів артілі Миколи Івановича Кузьменка. В 1957 р. на шпальтах районної газети було опубліковано оголошення про надання нових послуг для населення: «*Батуринська артіль інвалідів «Перше Травня» приймає замовлення на виготовлення з свого матеріалу: верхнього зимового і літнього дитячого одягу, спецодягу, плаття для жінок та дітей, ковдри ватні, головні убори. Замовлення приймаються у кравецькій майстерні. Артіль також приймає замовлення для коптіння*

різноманітному асортименті». З кожним роком артіль розширювала перелік своїх послуг, а люди отримували робочі місця. Члени артілі окрім виконання своїх обов'язків на робочих місцях, брали активну участь і в громадському житті Батурина. Так кравчиня Файна Меєрвіна Гольдман (1907р.н.) не раз обиралася членом народного суду Батуринського району. Звичайно, у колективі артілі ставалися і неприємності. Так, 7 січня 1948 р. за приховані 31 пачку цигарок, 6 літрів горілки, 4 кг рулету і продаж цих товарів за комерційними цінами була притягнута до кримінальної відповідальності буфетниця І. П. Буранова.

Після ліквідації Батуринського району в грудні 1960 р. артіль «Перше

Травня» припинила свою діяльність. Її співробітники почали працевлаштовуватися до інших установ. Так в побудові до приміщення сільської ради відкрили фотоательє, де працював фронтовик Леонід Нещадимов. У ново-збудованому приміщенні будинку побуту, сучасна назва вул. В. Ющенко відкрили цехи по ремонту взуття, шиттю одягу, ремонту годинників. Радянська влада не приділяла належну увагу людям з обмеженими можливостями, в свою чергу, батуринська місцева влада намагалася вирішувати цю соціальну проблему, яка особливо гостро постала після Другої світової війни. Адже багатьом нашим громадянам довелося змінити свої попередні професії, опановуючи нові.

ЧЕРЕЗ ТЕРНІ — ДО МЕТИ

**Наталія
СЕРДЮК**

молодший науковий співробітник
НИКЗ «Гетьманська столиця»

У фондовій колекції заповідника «Гетьманська столиця» зберігаються документи з архіву родини, представники якої тривалий час були сторожами садиби Кочубеїв. Йдеться про архів сина Дмитра Косьмовича Дяченка – Микити. Цей архів має бути цікавим не лише історикам, а філологам і бухгалтерам: свідочить про закінчення Батуринської церковнопарафіяльної школи, атестат про закінчення 1 класу Батуринського вищого початкового училища та додаток до нього з оцінками з різних предметів, квитанції про сплату за навчання у Чернігівському учительському інституті, рукопис автобіографії Микити Дмитровича, а також чернетки навчальних планів, твір невідомої учениці початкових класів тощо. Ці документи характеризують особистість їхнього власника, його прагнення до знань і само реалізації як інструктора деревообробки, а пізніше вчителя початкових класів та української мови і літератури, а також свідчать про навчальні заклади Батурина та їх еволюцію впродовж першої половини ХХ століття.

Згідно автобіографії, датованої 20 грудня 1941 року, Микита Дяченко народився 14 вересня 1902 року у родині селянина українця. У 8 років Микита вступив на навчання до Воскресенської церковнопарафіяльної школи, яку успішно закінчив у віці 11 років. Далі він вступає до Батуринської земської школи, яку закінчив у 1916 році. Свій навчальний марафон Микита продовжив, вступивши до Батуринського вищого початкового училища (роки навчання 1916-1920). Цікавими були предмети цього навчального закладу. Прикметно, що першими в переліку були вивчення Закону Божого і церковнослов'янської мови а далі вже письмо, алгебра, гео-

метрія, географія, історія тощо. Про загальну імперську політику свідомого нищення самоідентичності українського народу свідчить відсутність у програмі училища української мови! Треба віддати належне Микиті Дмитровичу, українську він таки знав добре, про що і свідчить рукопис його автобіографії. Також з неї ж ми дізнаємося, що його педагогічна діяльність розпочалася у 1930 році з викладання деревообробної справи в майстернях при Батуринській школі. Після закриття майстерень він перейшов на посаду секретаря, а далі – вчителя української мови та літератури в цій же школі. У 1938 році закінчив Конотопську педагогічну школу (вечірнє відділення), яке діяло при Батуринській середній школі, отримавши фах вчителя початкових класів.

Розуміючи потребу мати повну вищу освіту, Микита у 1940 році вступив до Чернігівського учительського інституту на заочне відділення мовно-літературного факультету.

Під час нацистської окупації Батурина, у 1941 році, навчальний процес у Батуринській середній школі було перервано, але у вересні 1942 року окупаційна влада відновила навчання у школі. Свідченням цьому є призначення Батуринською районною управою

Микити Дяченка на посаду вчителя Батуринської школи і припис йому з'явитися на роботу 5 серпня 1942 року. Цікаво також, що мова діловодства на Батуринських теренах, як і на інших окупованих територіях України, була українська (тексти бланків) і німецька (печатки і штампелі). Друга світова війна перервала навчання Микити, але він все ж закінчив інститут, судячи з його листів до майбутньої дружини Надії, у 1948 році.

У цілому навчався Микита в п'ятьох навчальних закладах послідовно щонайменше 16 років (!) з невеликими перервами з поважних причин (зникнення і утворення держав, реформи суспільного устрою та системи освіти, Друга світова війна, тяжке захворювання на туберкульоз кісток тощо). Закінчив останній у своєму житті навчальний заклад Микита у віці 46 років, без відриву від виробництва. До пенсії Микита Дмитрович працював вчителем Батуринської середньої школи, дуже любив дітей і свою роботу, поважав колег.

Весь цей час герой нашої розповіді мешкав у рідному Батурині, у своїй садибі за адресою «Кочубеївщина» (нині вулиця Гетьманська, 80), яка була і залишається частиною історичної садиби Кочубеїв.

Микита Дяченко з учнями та вчителями Батуринської середньої школи (перший ряд, п'ятий зліва), 1954 рік. З фондової колекції заповідника «Гетьманська столиця».

БАТУРИН НА СТАРИХ СВІТЛИНАХ

Тетяна КУДЛАЙ

молодший науковий співробітник
НКЗ «Гетьманська столиця»

Сьогодні старі фотографії стали предметом колекціонування і окремого дослідження. Безмовні, вони здатні «розповісти» про минуле більше, ніж ми можемо собі уявити.

Національний заповідник «Гетьманська столиця» має чималу фотоколекцію, яка почала формуватися із 1993 року. Серед зібраних світлин є унікальні знімки, які варті уваги громадськості та істориків.

У 2007 році зібрання заповідника поповнилося унікальною світлинкою кінця XIX ст. Говоримо про це з впевненістю, адже рукою майстра на чорно-білій фотографії чітко виведено дату – «1898 рік». Світлина зроблена в Батурині, з високого лівого берега Сейму.

Біля підніжжя гори у фокус об'єктива потрапили батуринські двори. Їх основою були житла - вибілені хати із солом'яними дахами. Одна з хат, ближче до лівого нижнього краю світлини, вирізняється своїм розміром. Вірогідно, у ній мешкало дві родини. На цей висновок настанову наявність двох димарів. На парадному фасаді хати добре видно призьбу, за нею – двір з господарською будівлею (хлів або клуна). Обійстя огорожене лозяним тином (лісою), ворота – дерев'яні.

Ця фотографія ще цікава тим, що зафіксувала розлив річки Сейм, який затопив її долину. Останнім часом Сейм відносно рідко виходить з берегів, і побачити такого масштабу повинь можна тепер тільки на світлинах. Можливо, і для того часу розлив був невеликим, чим і привабив автора знімку.

Весняні паводки на Сеймі були потужними і завдавали незручностей мешканцям правобережних передмість Батурина – Матіївки і Городищечка. Особливо проблематичним було здійснення християнських треб, адже церкви знаходилися лише на лівому березі Батурина. Задовольняючи прохання

місцевих мешканців, Кирило Розумовський розпорядився перенести дерев'яну домову церкву Кочубеїв на правий берег.

Перенесення храму тривало три роки. У 1781 році його освятили на новому місці на честь Святого апостола і євангеліста Іоана Богослова. У 1828-1830 роках при церкві Іоана Богослова були збудовані приділи, дерев'яна дзвіниця і огорожа.

Про характер річки залишив спогади батуринець П. Скокан: «Під час розливу він (Сейм) стає доволі широким і, часом буває надто бурним. Тоді сполучення з Матіївкою, що знаходиться на протилежному березі, помітно ускладнювалося і здійснювалося за допомогою порому, дубків і човнів. Переправа велася лише за тихої погоди, а за вітряної – зовсім припинялася. Після паводків обриси берегів іноді помітно змінювалися із-за ерозії, яку викликала швидка течія річки».

Якщо уважно придивитись до світлини, то на лінії горизонту ближче до лівого боку проглядається Богословська церква. Завдяки цій церкві приміська слобода Матіївка стала селом. Але побачити матіївську церкву сьогодні можна лише на фотознімках. У 1930-х роках радянська влада вчинила з нею так само, як і з багатьма іншими православними святинями. Церкву, що загалом проіснувала біля 250 років, розібрали руками місцевих партійних активістів.

На фото 1898 року обабіч церкви можна розглядіти білені хати жителів Матіївки і Городищечка.

Представлене зображення доводить, що фотографія – це мить історії, зафіксована для того, щоб без слів розповісти про те, що стало частиною минулого.

Офіційною датою винаходу фотографії вважають 1839 рік. За більш ніж 180 років змінилися технології і способи виготовлення фотографій, але не змінилося бажання людини зупинити мить, тому фотографія міцно увійшла у повсякденне життя суспільства. Вона відіграє важливу роль у поширенні знань і культури. Однією з найцінніших функцій фотографії є фіксація історії.

Батурин, 1898 р. З фондової колекції
Національного заповідника «Гетьманська столиця»

Науково-популярна газета «Слово «Гетьманської столиці»

Засновник і видавець: Батуринський державний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця»
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
№ ЧГ 352-08 від 28.07.2006 р.

Адреса редакції: вул. Гетьманська, 74, м. Батурин Чернігівської обл., 16512, Україна
E-mail: batyrin.capital@ukr.net, веб-сайт: <http://www.batyrin-capital.gov.ua>
тел./факс: +380-4635-48437, тел. +380-4635-48013

Обсяг – 1,0 друк. арк.

Газета віддрукована у видавництві ПП Лисенко М. М.
(вул. Шевченка, 20, м. Ніжин Чернігівської обл., 16600)

Тираж 1000 прим. Зам. № 2007

Редакція не завжди поділяє точку зору автора (авторів)
За точність викладених фактів і цитувань несе відповідальність автор (автори)

РОЗПОВСЮДЖУЄТЬСЯ БЕЗКОШТОВНО

Редакційна колегія

Кішкю Любов Григорівна
(редактор)

Саєнко Наталія Анатоліївна
(відповідальний секретар)

Огієвська Руслана Іванівна

Нікітіна Анастасія Василівна

Паламарюк Ірина Юріївна

Редакція запрошує до співпраці професійних науковців, краєзнавців-аматорів, шанувальників історії